

TYPY ŻYDÓW KRAKOWSKICH Z DRUGIEJ POŁOWY XIX w. NA FOTOGRAFIACH I. KRIEGERA W ZBIORACH MUZEUM HISTORYCZNEGO m. KRAKOWA

Bardzo cennym źródłem ikonograficznym do studiów nad tradycyjnym strojem i niektórymi aspektami kultury duchowej Żydów krakowskich oraz polskich w ogólności, w 2 poł. XIX w., są wizerunki żydowskich typów, utrwalone na szklanych negatywach przechowywanych w Muzeum Historycznym m. Krakowa. Klisze zostały wykonane w krakowskim zakładzie fotograficznym Ignacego Kriegera¹ (1820—1889), w latach 70. i 80. XIX w.

Celem niniejszego opracowania jest próba precyzyjnej charakterystyki i interpretacji materiału ikonograficznego zawartego na fotografiach i stworzenia w ten sposób podstawy do wszechstronnego wykorzystania zbioru. W związku z tym, oprócz ściśle katalogowego opisu każdej fotografii, praca zawiera także poszerzone informacje z zakresu nazewnictwa, form i technik wykonania, oraz sposobów użytkowania tych elementów stroju, które występują na przedmiotowych fotografiach. Ponadto, ponieważ charakteryzują one nie tylko ubiór, lecz także ogólny wygląd postaci, omówiono tu również znamienne, kulturowo uwarunkowane męskie cechy fizyczne (zarost twarzy, loki skroniowe).

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA KLISZ. ZAKRES CZASOWY I TERYTORIALNY

W opracowaniu zostały uwzględnione 24 negatywy szklane: 20 postaci męskich i 4 kobiece. Wszystkie fotografie zostały wykonane w atelier, w większości na tle neutralnym, część w zaaranżowanym wnętrzu mieszczańskim przy użyciu kilku sprzętów stanowiących stałe wyposażenie pracowni Kriegera. Dwie fotografie powstały na tle ekranu z krajobrazem wiejskim. Fotograf tworzył w swym atelier sytuacje będące pretekstem do ukazania typowych zachowań i gestów, w tym także rytualnych (np. postać modlącego się Żyda, stojącego przy pulpicie, na którym rozłożona jest księga, fot. 7 i 8). Używał także różnych rekwizytów, które spełniały rolę atrybutów fotografo-

wanych postaci, określających rodzaj ich zajęć — fot. 4 i 6.

Nie ulega wątpliwości, iż tworzenie tej galerii typów żydowskich było od początku przemyślanym zamierzeniem. Potwierdza to m.in. fakt fotografowania często tych samych osób, ze zmianami w ubiorze, rekwizytach, lub eksponujące inne elementy ubioru — fot. 10 i 14 lub 23 i 24. Celem ostatecznym musiała być oferta handlowa zakładu a korzystali z niej zapewne także ludoznawcy i antropolodzy z krakowskiego środowiska naukowego.

Podstawowym zadaniem tych fotografii jest więc przedstawienie obrazu typowego Żyda, poprzez ukazanie charakterystycznych cech uznanych za żydowskie, jak wygląd zewnętrzny, ubiór i zachowania. W XIX w. w Polsce były to jednak cechy na tyle powszechne, iż w przypadku omawianych klisz, przy jednoczesnym braku innych bezpośrednich danych, nie mogą stanowić podstawy do ścisłego ustalenia miejsca pochodzenia fotografowanych postaci. Jedynym argumentem na to, iż są to w większości Żydzi krakowscy (kazimierscy), ewentualnie z najbliższych okolic miasta, jest ostatecznie fakt powstania klisz w krakowskim zakładzie Kriegera.

Klisze datują na lata 70. i 80. XIX w. Potwierdzeniem takiego datowania są argumenty z zakresu stosowanych ówczesnie technik fotograficznych², oraz istnienie oryginalnych odbitek wykonanych z tychże klisz, zebranych w stylowym albumie z lat 80. XIX w., pochodzącym ze zbiorów Izydora Kopernickiego a obecnie przechowywanym w Muzeum Etnograficznym w Krakowie.³

ELEMENTY TRADYCYJNEGO STROJU ŻYDOWSKIEGO NA KLISZACH KRIEGERA

„Żydowski strój bazował oczywiście na stroju miejskiej lub wiejskiej ludności lokalnej, w zależności od regionu, który Żydzi zamieszkiwali w danym czasie. Te zapożyczenia ze stroju lokalnego, uzupełnione spe-

cyficznie żydowskimi dodatkami, złożyły się na typowy ubiór, który stał się częścią żydowskiej tradycji i przetrwał setki lat. Już w XVII w. strój żydowski w Europie wschodniej zaczął spełniać narodowo-religijną funkcję. W XIX w. strój ortodoksyjnego Żyda lub Żydówki uznawany był za integralną część ich żydowskości (*jidiszkeit*). Każda zmiana uważana była za łamanie tradycji, za krok w kierunku asymilacji, i praktycznie za świętokradztwo. Dekret cara [Mikołaja I] z 1842 r., zakazujący Żydom noszenia tradycyjnych ubiorów, był w ich odczuciu ogromnym niebezpieczeństwem i został przyjęty postami i modlitwami. Wierzono, iż zmiana stroju może spowodować odstępstwo od wiary.⁴ W walce o strój żydowski, przeciwko któremu zwracały się także ataki żydowskich oświeceniowców i zwolenników asymilacji, szczególnie energicznie bronił ubiór męski, dlatego też przetrwał znacznie dłużej niż kobiecy i noszony jest jeszcze dziś w ultraortodoksyjnych kręgach chasydzkich na całym świecie. Tradycyjny ubiór Żydówek zanikał stopniowo w ciągu XIX w., przy czym proces ten przebiegał bardzo intensywnie w 2 poł. tego stulecia.

Stan ten odzwierciedlają znakomicie fotografie, na których kobiece ubiory posiadają niewiele cech tradycyjnych, natomiast ubiory męskie są w pełni tradycyjnymi strojami żydowskimi.

Pobożny Żyd powinien mieć zawsze nakrytą głowę (jarmułką, kapeluszem, czapką), ciało okryte długim do kostek, najczęściej czarnego koloru, ubiorem wierzchnim, oraz nosić brodę i charakterystyczne loki skroniowe. Posiadanie brody określone było religijnym nakazem, a w chasydzkich kręgach ortodoksyjnych powszechny był zwyczaj noszenia „dzikiego”, nie pielęgnowanego zarostu. Broda była uważana za świętą i nietykalną, natomiast w przeciwieństwie do niej, loki skroniowe, czyli pejsy (hebr. *l.mn. paot*) były pieczołowicie pielęgnowane i traktowane jako ozdoba męskiej urody. Noszenie pejsów tłumaczy werseł biblijny: „Nie będziecie obcinać w kółko włosów na głowie. Nie będziesz golił włosów po bokach brody.”⁵ Do modlitwy Żyd nakładał na ramiona *tales*⁶ (jid. z hebr. *tallit*): prostokątną białą chustę modlitewną z długimi frędzlami (jid. *cyces*, z hebr. *cicit*) w rogach, z ciemnymi pasami wzdłuż dłuższych boków. Szeroki, ozdobny pas haftowany często złotem lub srebrem, nazywany na krawędź krótszego boku *talesu*, spełniał rolę kołnierza (hebr. *atara* — zwieńczenie). *Tales* sporządzany był z wełny lub jedwabiu, przy czym frędzle musiały być wykonane z tego samego materiału.

Przy wyborze materiałów Żydzi ortodoksyjni przestrzegali biblijnego przepisu zakazującego noszenia szat sporządzonych z dwóch rodzajów przędzy: „Nie będziesz nosił ubrania utkanego z dwóch rodzajów nici.”⁷

Strój kobiecy także podlegał niektórym ograniczeniom, wynikającym z norm religijnych. Nie wolno było kobietom używać materiałów mieszanych, ubiór musiał zakrywać szczelnie ciało aż do dłoni. Jednak kobiety mogły używać bogatych, kolorowych materiałów, podczas gdy mężczyźni już od poł. XVIII w. nosili ubiory o przytłumionych, ciemnych kolorach. „Kolorowe brokaty, kwieciste atłasy, jedwabie i adamasz-

ki, aksamity, złote i srebrne hafty, były noszone przez kobiety niemal do końca XIX w. Ogólnie, stroje żydówek mało różniły się od strojów kobiecych chrześcijańskiego otoczenia, ponieważ w przeciwieństwie do mężczyzn, kobiety nie spełniały religijnych powinności określających elementy stroju — jak np. *tales* czy *tefilin*. Pod względem zewnętrznej formy ubioru (jak np. długość rękawa, dekolt), kobiety były konserwatywne. Pod względem innych detali kierowały się jednakże, chociaż z opóźnieniem, panującymi w ich otoczeniu trendami mody. Od Słowianek, Żydówki odróżniały się więc głównie swym ogólnym, nieco staromodnym wyglądem i fryzurą.”⁸ Istniały jednak pewne elementy tradycyjnego stroju Żydówek, które oparły się zmianom i były ściśle łączone z żydowską tradycją. Należały do nich: naczółek, załóżka (lub przodzik) oraz fartuch.

Strój męski

Jarmułka

(jid. *jarmelke*, z łac. *armucella*)

Mała czapeczka sporządzona z sześciu klinów nadających jej formę okrągłą lub graniastą. Uszyta z aksamitu, jedwabiu lub atłasu, w ciemnych kolorach. Krawędź obszyta jedwabnym obrąbkiem. Noszona przez ortodoksyjnych Żydów stale, zarówno w synagodze, jak i w domu, a także na ulicy niezależnie od innego jeszcze nakrycia głowy (jak *streimel* lub kapelusz).

Streimel

(jid. z środkowo-wysoko-niem.: *Strim*, *Streim* — deminutyw: *Strimel*, *Streimel*).

Okrągła czapka z aksamitu, stosunkowo płaska, obszyta dookoła paskami futra sobolowego, lisiego lub innych zwierząt futerkowych. *Streimel* był noszony w święta i uroczystości przez zamożnych Żydów oraz kręgi ortodoksyjne.

Kapelusz

Kapelusze filcowe z okrągłą główką, lub odmiana cylindra, noszone były powszechnie przez krakowskich Żydów na ulicy w dni powszednie.

Kołpak

Wysokie nakrycie głowy z filcu lub sukna, z szeroką futurzaną opuszką. Noszony w szabat i uroczystości świąteczne.

Kaftan. Nazwy bliskoznaczne: kapota oraz bekiesza

(tur. i pers. *qaftan*, *quftan*)

Długie do kostek odzienie wierzchnie, rodzaj płaszcza o prostym kroju, dopasowanego do sylwetki. Kołnierz z klapami, po bokach kieszenie. Zapinany z przodu na dwa rzędy guzików obszytych materiałem. Wykonywany przeważnie z błyszczących materiałów (kitaj — mat. jedw. gęsto tkany; cyc — tkanina bawełniana mocno glansowana; atłas lub ciemne sukno). Noszony powszechnie poza domem. Zimowy kaftan był ocieplany.

Chalat

(arabs. i pers. *chilat*)

Ubiór w rodzaju długiego (nieco krótszego od kafta-

na) kitla, z szalowym kołnierzem, kieszeniami po bokach, zapinany z przodu na guziki obciągnięte materiałem. Szyty z połyskliwych materiałów (aksamit, jedwab, atlas), w kolorach niebieskim, czarnym, szarym. Noszony powszechnie przez mężczyzn i chłopów jako strój domowy, latem także na ulicy.

Pas

(jid. gartl, z niem. gürtel)

Pasy wąskie i szerokie. Pas wąski był pleciony z cienkich jedwabnych sznureczków, miał przekrój owalny, posiadał na końcach obfite frędzle. Opasywano nim talię kilkakrotnie, końce zakładając za obwód, tak by frędzle zwisały swobodnie po bokach. Pas szeroki był tkany z nici jedwabnych, i także zakończony frędzlami. Pasy noszone były powszechnie na chałacie lub kaftanie. Szczególnie ważną rolę spełniały w środowisku chasydzkim — chasydzi przestrzegali ściśle obowiązku zakładania pasa do modlitwy, nauki i posiłków, w związku z wierzeniem, iż pas oddziela górną „boską” połowę ciała od dolnej połowy „animalistycznej”.

Koszula

W ciągu XIX w. Żydzi ortodoksyjni z oporami przyjmowali koszule z kołnierzykami, zapinane na guziki. Podobnie niechętnie przyjmowane były krawaty.

Spodnie

Długie do kostek spodnie wypierały w XIX w. pludry sięgające do kolan i noszone z białymi (kolor łaski u chasydów) lub czarnymi skarpetami. Spodnie nie powinny być widoczne spod wierzchniego ubrania, dlatego wkładano je do skarpet lub wysokich butów z cholewami.

Buty i skarpety

„Buty-i-skarpety” (jid. „szich-un-zokn”) to obrazowe sformułowanie, które znakomicie oddaje (w mowie potocznej Żydów) znaczenie „ubioru nóg”, bowiem nogi (stopy) musiały być dokładnie zakryte. W XIX w. Żydzi krakowscy nosili przeważnie wysokie buty skórzane, z cholewami, płaskie półbuty bez obcasów, oraz buty zwane kamaszami.⁹

Strój kobiety

Czepek

(jid. kupke, kopke, z niem. Käppchen)

Czepek był symbolem zameężnej kobiety. Sporządzany z atlasu, batystu, a świąteczny z jedwabiu, brokatu. Czepki bywały bogato ozdabiane złotymi i srebrnymi nitkami, koronkami, a także sztucznymi kwiatami i wstążkami. Czepek noszony był stale, bardziej strojny używany był w święta, skromniejszy na codzień, osobny był też na noc, do spania.

Naczólek

(jid. sterntichl, z niem. Stirntüchlein)

Niezbyt szeroka opaska, zakończona po bokach wstążkami do wiązania. Na jednobarwnym podkładzie z jedwabiu, aksamitu, atlasu, były misterne hafty złotym i srebrnym szychem („spanier-arbajt”), wzory

wyszywane perłami, przetykanymi diamentami i rubinami. „Poważne matrony żydowskie nosiły dawniej jako ozdobę nakrycia głowy z pereł, przetykane niekiedy diamentami, w różnych deseniach, odpowiednio do zamożności i dostojęstwa danej osoby”.¹⁰

Zalóżka (napierśnik)

(jid. bristech, z niem. Brusttuch)

Zalóżka to oddzielny przód stanika kobiecego, prostokąt (z aksamitu, adamaszku lub brokatu) zakończony u góry dwiema wstążkami do wiązania, na dole zaś jedwabną zakładką do przytrzymywania. Płaszczyzna prostokątna traktowana była jako miejsce do haftu. „Haft okalający brzeg napierśnika, bywa zazwyczaj szyciowy — ulubiona ozdoba żydowska.”¹¹ Cenniejsze zalóżki były haftowane także w środku prostokąta złotą lub srebrną nitką a u dołu ozdabiane dodatkowo koronką klockową ze złotych nici. Uboższe napierśniki sporządzano tylko z kosztownej materii, bez haftu i aplikacji, a bordiurę tworzył wąski skrawek jedwabiu. Zalóżki niewiast były noszone przez kobiety codziennie a „...do zwykłych gestów niewiast żydowskich należało zakładanie rąk za napierśnik”.¹²

Fartuch

(jid. fartech, z pol. fartuch, z niem. Vortuch)

Bogate Żydówki nosiły fartuchy z ciemnych materiałów: jedwabiu lub kosztownego batystu; zdobione często aplikacjami z aksamitu, haftami i koronkami. Uboższe kobiety miały fartuchy z cygu, materiałów wełnianych, bawełnianych, skromniej ozdabianych. „Fartuch spełniał nie tylko rolę użytkową i dekoracyjną, gdy noszenie fartuchów było powszechnym zwyczajem. Miał także znaczenie symboliczne, podobne do tego, jakie miał pas (gartl) u mężczyzn, oddzielając górną część ciała (duchową i natchnioną) od dolnej. Kiedy fartuch wyszedł z mody, Żydówki nadal nosiły go w sposób niewidoczny, ubierając go pod spódnicę. Był symbolem skromności. Istniało także ludowe wierzenie, że fartuch ma magiczną moc, chroniącą noszącą go kobietę od złych duchów.”¹³

Katalog klisz

1. Postać młodego Żyda, stojącego frontalnie. Prawa ręka opuszczona wzdłuż ciała, lewa oparta swobodnie o krzesło.

Ubiór: kaftan z błyszczącego materiału, zapięty na dwa rzędy guzików, przewiązany wąskim plecionym pasem. Frędzle pasa zwisały swobodnie po obu bokach. Pod szyją biały kołnierzyk koszuli i muszka. Na głowie kołpak futrzany. Na nogach skórzane buty z karbowaną cholewą.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu, z prawej wyściełane krzesło z rzeźbionym oparciem.

Wymiary: 11×8,5 cm. Stan zachowania: emulsja fot. spękana, liczne ubytki na narożach i bokach kliszy. Nr inw. MHK 4563/K.

2. Postać młodego Żyda, stojącego frontalnie. Prawa ręka przedramieniem wsparta na oparciu krzesła, kciuk założony za pas, lewa ręka opuszczona swobodnie.

Ubiór: rozpięty kaftan z błyszczącego materiału. Pod spodem błyszczący chałat z szalowym kołnierzem za-

pięty na jeden rząd guzików i przewiązany szerokim jedwabnym pasem. Pod szyją biały kołnierzyk koszuli i muszka. Na głowie streimel. Buty skórzane.
Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu, z lewej krzesło wyściełane, z rzeźbionym oparciem.
Wymiary: 11×9 cm. Stan zachowania: emulsja fot. spękana, widoczne ubytki w narożach.
Nr inw. MHK 4513/K.

3. Postać Żyda w starszym wieku, z długą siwą brodą, skręconymi długimi pejsami, stojącego frontalnie. Prawa ręka oparta o blat stołu, w lewej trzyma kapelusz i kij, którym się podpira.

Ubiór: długi kaftan zapięty na dwa rzędy guzików, przewiązany szerokim, tkanym pasem. Na głowie okrągła i miękka jarmułka z aksamitu. Buty skórzane.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu, z lewej neorokokowy stół, na nim cztery książki jedna na drugiej.

Wymiary: 11,5×8,5 cm. Stan zachowania: dobry.
Nr inw. MHK 4630/K.

4. Postać ulicznego handlarza w średnim wieku, stojącego, w ujęciu frontalnym, trzymającego w prawej ręce łańcuszki z wisiorkami, w lewej filcowy kapelusz.

Ubiór: chałat b. zniszczony, z powypychanymi towarem kieszeniami, zapięty na dwa rzędy guzików, przewiązany wąskim pasem z widocznymi na prawym boku frędzlami. Na głowie okrągła, aksamitna jarmułka. Buty skórzane, wysokie.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.
Wymiary: 11,5×8,5 cm. Stan zachowania: dobry.
Nr inw. MHK 4511/K.

5. Postać Żyda w średnim wieku, stojącego frontalnie, trzymającego w prawej ręce metalową puszkę na jałmużnę, w lewej kij.

Ubiór: zniszczony kaftan z jednorzędowym, ukrytym zapięciem, przewiązany wąskim paskiem. Na głowie kapelusz. Buty skórzane.

Fot. w atelier na tle ekranu z krajobrazem wiejskim, podłoga wyściełona tkaniną.

Wymiary: 11,5×8,5 cm. Stan zachowania: emulsja fot. zniszczona, liczne drobne ubytki na całej powierzchni.
Nr inw. MHK 4585/K.

6. Postać Żyda w średnim wieku, stojącego frontalnie, trzymającego w prawej ręce kij w formie laski, na lewej ręce i lewym ramieniu przewieszzone sztuki odzieży.

Ubiór: kaftan ściśnięty w talii paskiem. Na głowie cylinder. Buty skórzane, wysokie.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.
Wymiary: 11,5×8,5 cm. Stan zachowania: dobry.
Nr inw. MHK 4520/K.

7. Postać modlącego się Żyda w średnim wieku, stojącego frontalnie, w ujęciu do pasa. Mężczyzna stoi za stołem, prawą ręką przytrzymuje leżącą na stole otwartą książkę, lewą opiera o blat stołu.

Ubiór: kaftan z błyszczącego materiału z dwurzędowym zapięciem. Na ramionach taśes. Na głowie streimel.

Fot. w atelier, na neutralnym tle ekranu.
Wymiary: 11×8 cm. Stan zachowania: dobry.
Nr inw. MHK 4516/K.

8. Postać modlącego się Żyda w średnim wieku, stojącego, zwróconego bokiem ku prawej. Mężczyzna stoi przed pulpitem z rozłożoną na nim książką, prawa ręka lekko uniesiona, lewa przytrzymuje książkę.

Ubiór: kaftan z błyszczącego materiału. Taśes zarzucony na głowę i spływający w miękkich fałdach na ramiona i plecy. Na głowie jarmułka. Buty skórzane.
Fot. w atelier, na neutralnym tle ekranu, z prawej pulpit nakryty wzorzystą narzutą, na nim otwarta książka.

Wymiary: 11,5×8,5 cm. Stan zachowania: dobry.
Nr inw. MHK 4515/K.

9. Postać Żyda w średnim wieku, siedzącego, zwróconego 1/4 ku prawej, w ujęciu do kolan. Prawa ręka spoczywa na kolanie, lewa swobodnie oparta o stół. Ubiór: kaftan z błyszczącego materiału (jedwab?) z dwurzędowym zapięciem, przy prawym boku widoczne frędzle stanowiące zakończenie pasa. Na głowie spiczasta jarmułka.

Fot. w atelier, z prawej strony siedzącego widoczny fragment stołu nakrytego wzorzystą serwetą.

Wymiary: 11×9 cm. Stan zachowania: dobry.
Nr inw. MHK 4517/K.

10. Postać Żyda w starszym wieku, siedzącego na krześle, zwróconego bokiem ku lewej, w ujęciu do kolan, czytającego książkę. Prawą ręką podpira czoło, lewą przytrzymuje kartki.

Ubiór: ocieplany atlasowy kaftan z założonymi na siebie połami, bez zapięcia. Na głowie aksamitna, miękka jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu, z lewej stół nakryty obrusem w kwiaty, na nim stos książek. Mężczyzna siedzi na atlasowej poduszce, położonej na wyściełanym krześle z rzeźbionym oparciem.

Wymiary: 11×9 cm. Stan zachowania: dobry.
Nr inw. 4518/K.

11. Postać Żyda w średnim wieku, siedzącego, zwróconego bokiem ku prawej, w ujęciu do kolan. Prawa ręka spoczywa na kolanie, w lewej, opartej o stół mężczyzna trzyma otwartą książkę.

Ubiór: kaftan zapięty na dwa rzędy guzików, przewiązany w talii wąskim, luźnym pasem z frędzlami widocznymi przy prawym boku. Przy szyi fragment białego kołnierzyka koszuli oraz ciemnego kołnierza chałata. Na głowie aksamitna, miękka jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu. Mężczyzna siedzi na wyściełanym krześle z rzeźbionym oparciem; z prawej fragment neorokokowego stolika.

Wymiary: 11×9 cm. Stan zachowania: na całej powierzchni kliszy liczne, drobne ubytki emulsji fot.
Nr inw. MHK 4575/K.

12. Postać Żyda w starszym wieku z długą siwą brodą, siedzącego, zwróconego bokiem ku prawej, w ujęciu do pasa. Mężczyzna siedzi przed pulpitem: prawa ręka zgięta, wsparta o pulpit, lewa podpira głowę. Ubiór: kaftan z błyszczącego materiału. Pas obwinięty kilkakrotnie wokół talii, przy prawym boku widoczny jego koniec z frędzlami. Na głowie streimel.
Fot. w atelier, na neutralnym tle ekranu. Przed siedzącym pulpit nakryty wzorzystą narzutą, na której leży otwarta książka.

Wymiary: 11,3×8,5 cm. Stan zachowania: niewielki ubytek emulsji fot. w prawym rogu.

Nr inw. MHK 1229/II.

13. Postać Żyda w starszym wieku, siedzącego frontalnie, w ujęciu do kolan. Prawa ręka spoczywa na kolanie, w lewej książka.

Ubiór: kaftan zapięty na dwa rzędy płaskich guzików, w talii przewiązany kilkakrotnie wąskim, plecionym pasem. Na głowie aksamitna, miękko układająca się jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu. Mężczyzna siedzi na fotelu umieszczonym centralnie, ozdobionym frędzlami przy poręczach.

Wymiary: 11×9 cm. Stan zachowania: drobne pęknięcia emulsji fot. na powierzchni kliszy oraz ubytki przy krawędziach.

Nr inw. MHK 4514/K.

14. Portret Żyda w starszym wieku z bujną siwą brodą, siedzącego, zwróconego lekko profilem ku lewej, w ujęciu do pasa. Ręce spoczywają na podolku.

Ubiór: kaftan atlasowy, ocieplany, bez zapięcia, prawa poła założona na lewą. Na głowie mała, aksamitna jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.

Wymiary: 11×9 cm. Stan zachowania: liczne rysy i pęknięcia emulsji, zniekształcenia i znaczne osłabienie ostrości obrazu na obrzeżach kliszy.

Nr inw. MHK 4519/K.

15. Portret młodego Żyda z mocno skrzyżnymi pejsami, w ujęciu frontalnym w popiersiu.

Ubiór: chałat błyszczący z szalowym kołnierzem, zapięty na dwa rzędy guzików oblekanych tym samym co chałat materiałem. Pod szyją kołnierzyk białej koszuli oraz związana w węzeł chustka (?). Na głowie aksamitna jarmułka.

Fot. w atelier, na tle ekranu z krajobrazem wiejskim.

Wymiary: 11,2×8,5 cm. Stan zachowania: liczne ubytki emulsji na całej powierzchni, duże uszkodzenia przy krawędziach.

Nr inw. MHK 4656/K.

16. Portret starego Żyda z długą, siwą brodą, zwróconego lekko bokiem ku prawej, w ujęciu do pasa.

Ubiór: kaftan z błyszczącego materiału zapięty na dwa rzędy płaskich guzików, przewiązany wąskim pasem. Na głowie streimel.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.

Wymiary: 11×8,5 cm. Stan zachowania: drobne ubytki emulsji, rozsiane na całej powierzchni kliszy.

Nr inw. MHK 4629/K.

17. Portret Żyda w starszym wieku, z długą, siwą brodą, zwróconego lekko profilem ku prawej, w ujęciu do pasa.

Ubiór: kaftan z błyszczącego materiału zapięty na dwa rzędy guzików, przewiązany szerokim pasem z tkaniny. Na głowie okrągła, aksamitna jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.

Wymiary: 11×9 cm. Stan zachowania: dobry.

Nr inw. MHK 4628/K.

18. Portret Żyda w średnim wieku, z obfitymi, skrzyżnymi pejsami, przystrzyżoną brodą, w ujęciu frontalnym, do pasa.

Ubiór: kaftan zapięty na dwa rzędy płaskich, oble-

czonych materiałem guzików. Pod kaftanem widoczny fragment kołnierza chałata oraz biały kołnierzyk koszuli i muszka (?). Na głowie aksamitna jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.

Wymiary: 11,3×8,5 cm. Stan zachowania: liczne pęknięcia i drobne ubytki emulsji na całej powierzchni kliszy.

Nr inw. MHK 4783/K.

19. Portret Żyda w starszym wieku, zwróconego bokiem ku lewej, ujętego w popiersiu.

Ubiór: czarny kaftan z sukna zapięty na dwa rzędy guzików. Przy szyi widoczny biały kołnierzyk koszuli. Na głowie czarna jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.

Wymiary: 11×8,5 cm. Stan zachowania: dobry.

Nr inw. MHK 4785/K.

20. Portret Żyda w średnim wieku, z przyciętymi pejsami, zwiniętymi w pukle, zwróconego lekko bokiem ku prawej, ujętego w popiersiu.

Ubiór: żakiet (lub płaszcz) z welurowym kołnierzem.¹⁴

Pod szyją kołnierzyk koszuli modnie uniesiony do góry, oraz muszka. Na głowie aksamitna jarmułka.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu.

Wymiary: 12×8,5 cm. Stan zachowania: gęsta siateczka, spekań emulsji, szczególnie z prawej strony kliszy.

Nr inw. MHK 4512/K.

21. Portret Żydówki w starszym wieku, siedzącej, zwróconej lekko bokiem ku lewej, z obiema rękami wspartymi na blacie stołu, w ujęciu do pasa.

Ubiór: kaftanik z czarnego aksamitu, zdobiony przy szyi, wzdłuż zapięcia oraz na mankietach misternym haftem szychowym oraz naszytą koronką klockową. Na głowie czepek z czarnego aksamitu, ozdobiony przy twarzy koronką, na wierzchu stroikiem ze sztucznych kwiatów i kolorowych wstążek, wiązany pod brodą na dużą kokardę. Kobieta ma w uszach kolczyki.

Fot. w atelier, z lewej strony fragment stołu przykrytego wzorzystą serwetą.

Wymiary: 12×9 cm. Stan zachowania: dobry.

Nr inw. MHK 1159/II.

22. Postać Żydówki w starszym wieku, siedzącej, zwróconej lekko bokiem ku lewej, ze złączonymi rękoma, prawą wspartą o stół.

Ubiór: suknia długa, wcięta w talii z obficie zmarszczoną spódnicą, małym wycięciem pod szyją i długimi rękawami, uszyta z błyszczącego, ciemnego materiału w kwiatowy wzór. Pod szyją biały kołnierzyk koszuli, koronkowy, wycięty w zęby, wyłożony na wierzch. Na głowie czepek z ciemnego materiału, ozdobiony przy twarzy puszystą koronką.

Fot. w atelier, z lewej okrągły stolik przykryty serwetą w kwiatowy wzór. Kobieta siedzi na krześle z rzeźbionym oparciem.

Wymiary: 10,5×8,5 cm. Stan zachowania: duże zniszczenie emulsji z prawej strony kliszy.

Nr inw. MHK 4508/K.

23. Postać Żydówki w starszym wieku, siedzącej, zwróconej lekko bokiem ku lewej, ze złączonymi rękoma, prawą wspartą o stół.

Ubiór: suknia długa z obfita spódnicą, z małym wycięciem pod szyją i długimi rękawami, uszyta z błyszczącego, ciemnego materiału w kwiaty. Białe fartuch

wiązany w pasie. Pod szyją wyłożony na suknę biały kołnierzyk koszuli, koronkowy, wycinany w „ząbki”. Mankiety koszuli widoczne spod rękawów sukni. Na głowie haftowany czepek z ciemnego materiału. Fot. w atelier na neutralnym tle ekranu; z lewej okrągły stolik przykryty serwetą w kwiatowy wzór. Kobieta siedzi na krześle z rzeźbionym oparciem. Wymiary: 11,5×8,8 cm. Stan zachowania: dobry. Nr inw. MHK 4509/K.

24. Postać Żydówki w starszym wieku, siedzącej, zwróconej nieznacznie bokiem ku lewej, z robótką włóczkową w rękach.

Ubiór: luźny, rozpięty kaftanik z ciemnym kołnierzem, ozdobiony pasmanterią wzdłuż zapięcia, dołem oraz przy mankietach. Na piersi załóżka (przodzik, napierśnik) z ciemnego materiału w formie wąskiego prostokąta, którego dłuższe boki ozdobione są jasnym, wypukłym haftem a środek symetrycznie rozmieszczonymi guzami. Spódnica obszerna, marszczona, z błyszczącego, prążkowanego materiału. Koronkowy, biały fartuch wiązany z tyłu talii. Przy szyi biały kołnierzyk koszuli, lekko marszczony. Na głowie czepek z jasnego materiału, ozdobiony koronką oraz nałożonym z przodu naczółkiem, owalnym u dołu (dostosowanym do kształtu czoła) a górą zwieńczonym dwoma symetrycznymi łukami. Wypełniony haftem z pereł tworzących formy wolut. Po obu bokach naczółka zwisają wisiorki w kształcie łez, wykonane z pereł. Spod spódnicy widoczny czubek skózanego buta.

Fot. w atelier, na tle neutralnego ekranu. Kobieta siedzi na centralnie ustawionym fotelu, ozdobionym przy poręczach frędzlami.

Wymiary: 10,5×8,8 cm. Stan zachowania: dobry. Nr inw. MHK 4507/K

P R Z Y P I S Y

¹ Historia zakładu Ignacego Kriegera i jego następców: Natana i Amalii Kriegerów, zagadnienie techniki fotograficznej, oraz ogólna charakterystyka zawartości zespołu negatywów szklanych z tego zakładu w zbiorach MHmK, zob. w artykule: T. Kwiatkowska, A. Malik, *Zespół negatywów szklanych...*, „Zeszyty Naukowe MHK”, nr 11, Kraków 1984, ss. 51–69.

² T. Kwiatkowska, A. Malik, o.c., s. 54–56.
³ „Types et Costumes de la Pologne”, MEK, nr inw. 413.

⁴ G. Frankel, *Notes on the costume of the Jewish woman in Eastern Europe* (w:) „Journal of Jewish Art”, vol. VII, 1980, s. 50. Tłum. z ang. autor.

⁵ Księga Kapłańska 19,19. Cyt. za Biblią Tysiąclecia, wyd. II, Warszawa 1971.

⁶ Ten rodzaj chusty modlitwnej nosi nazwę „tallit gadol” (duża chusta modlitwna), w odróżnieniu od „tallit katan” (mały taśes), także zaopatrzony we frędzle „cicit” i noszonego przez pobożnych Żydów (także przez chłopców) stale pod wierzchnim odzieniem.

⁷ Księga Kapłańska, 19,27, cyt. za Biblią Tysiąclecia, wyd. II.

⁸ T. Somogyi, *Die Schejnen und die Prosten, Untersuchungen zum Schönheitsideal der Ostjuden...*, Kölner Ethnologische Studien, Bd. 2, Berlin 1982, s. 184–185. Tłum. z niem. autor.

Fryzura — w ortodoksyjnych środowiskach Żydów aszkenazyjskich istniał (u współczesnych chasydów istnieje do dziś) zwyczaj ścinania lub golenia włosów pannie młodej w dniu ślubu albo w dniu następnym.

⁹ T. Somogyi, o.c., s. 151.

¹⁰ M. Goldstein, K. Dresdner, *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, Lwów 1953, s. 32.

¹¹ M. Goldstein, K. Dresdner, o.c., s. 30.

¹² M. Goldstein, K. Dresdner, o.c., s. 31.

¹³ G. Frankel, o.c., s. 57.

¹⁴ **Żakiet** — odzienie wierzchnie noszone powszechnie przez mężczyzn w 2 poł. XIX w.